

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ÖZEL SAYI

Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 975 - 482 - 473 - 8

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. M. Sait YAZICIOĞLU <i>Cumhuriyetin 75. Yılında Din Öğretiminde Yeni Hedefler</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslam'ı Yeniden Anlamak ve Anlatmak</i>	9
Prof. Dr. Kerim YAVUZ <i>Genel Öğrenmeden Dini Öğrenmeye Yaklaşımlar</i>	55
Prof. Dr. Orhan TÜRKDOĞAN <i>Türk Toplumunda Yeni Dini Hareketler ve "Cemaatlaşma"</i>	65
Prof. Dr. Ünver GÜNAY <i>Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu</i>	91
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Mustafa Kemal Atatürk'ün İslam Tarihi Anlayışı</i>	119
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü, Bugünü)</i>	141
Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ <i>Türkiye'de Laikliğin Gelişimi (1920'den Günümüze Kadar)</i>	185
Prof. Dr. Hasan ONAT <i>Din Alanında Yeniden Yapılanma Üzerine</i>	197
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Osmanlı Son Döneminde Cumhuriyete Hutbelerimiz Üzerine Bazı Düşünceler</i>	209
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Milli Kültürde Dinin Rolü</i>	217
Doç. Dr. Suat CEBECİ <i>Cumhuriyet Döneminde Yüksek Din Öğretimi</i>	227
Doç. Dr. Halis AYAN <i>Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi Genel Bakış</i>	237
Doç. Dr. Mualla SELÇUK <i>Teorik ve Pratik Açmazlarıyla Kültürel Miras Öğretimini Sorgulayan Bir Deneme</i>	255
Doç. Dr. Ahmet AKBULUT <i>Din, Laiklik ve Demokrasi Üçgeni</i>	265

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KELEŞ
*Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin
Önemi* 279

Dr. İbrahim ÖZDEMİR
Çevre Biliminin Gelişiminde Çevre Ahlâkı'nın Önemi 295

ÇEVİRİLER

Prof. Christian W. TROLL (Çeviren: Dr. Ş. Ali DÜZGÜN)
*Hristiyanlık ve İslam Perspektiflerinden Sosyo-Politik ve Kültürel Çoğulcu-
luğun Temelleri*..... 319

TÜRKİYE'DE LAİKLİĞİN GELİŞİMİ (1920'den Günümüze Kadar)

Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ*

Bir devletin Anayasası, o devletin esas siyasî yapısını ilgilendiren temel kurallardır. Anayasalar devletin mahiyetini, hükümet şeklini, devletin esas organlarını ve bu organların yetkilerini ve kuruluş tarzlarını, birbirleriyle münasebetlerini, devlet iktidarı karşısında vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini tarif eder. Bununla beraber herhangi bir hususun Anayasaya girip girmemesi veya Anayasada yerleşik şekli özellikle Anayasayı hazırlayanlar ile ülkenin tarihî, coğrafi, ekonomik, sosyal ve psikolojik şartlarına da bağlıdır. Bundan dolayı bir ülkenin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik çehresi ile o ülkenin yönetim felsefesi bu temel kanunun maddelerinde kendini ifade eder (Bkz. Selçuk Özçelik, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, C. I, İstanbul 1982, ss. 190-191).

Bu temel esaslardan hareketle, bu makalede Cumhuriyet tarihimiz boyunca farklı şekillerde tarif edilmiş ve uygulanmış bulunan laiklik kavramı ve bu kavramın Anayasalarımızdaki yerleşik şekli ve gelişmesi üzerinde durulacaktır. Önce laikliğin kökeni ve bununla ilgili temel terimler üzerinde durulacak ve daha sonra Türkiye'de Din ve Devlet münasebetleri ele alınacaktır.

LAİKLİĞİN KÖKENİ: Laik Kelimesi ve Bununla İlgili Terimler

1- Laik Kelimesi: Siyasî ilimler literatüründe ve Hukuk dilinde kendisine farklı anlamlar verilen kelimelerden biri de "*laik*" kelimesidir. Laik terimi dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Aslında bu kelime Latince (*laicus*)dan, o da Yunanca (*laikos*)tan gelmektedir. Yunanlı'lar din adamı sıfat ve yetkisini taşımayan kimselere (*laikos*) diyorlardı. Şu halde laik kimse, halktan olan, diğer bir ifadeyle, ruhban sınıfına dahil olmayan kimse demektir.

Fransızların (*laic*) veya (*laïque*) şeklinde yazdıkları hem sıfat ve aynı zamanda isim olarak kullandıkları bu kelimenin İngilizce'deki karşılığı

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(lay) veya (secular)dır. İngilizce’de (lay) bir meslekte uzman olmayan kimseyi ifade eder. (secular) tâbirini ise Türkçe’ye “asrî”, “dünyevî, “cis-manî” olarak tercüme edebiliriz.

Hristiyan dünyasında kilise adamlarına (clerici), bunların dışındaki müminler topluluğuna da (laici) denilmiştir.

Laik kelimesinin etimolojisi üzerinde yapılan bu kısa açıklama, laik kavramının menşesinde dinsizlikle, din aleyhtarlığı ve düşmanlığı ile hiçbir ilgisi olmadığına açıklıkla göstermektedir.

2- *Laisizm Terimi*: Daha ziyade felsefî bir terim olan laisizm’in günümüzde iki anlamı vardır. Doktrinal anlamda laisizm, laik hareket ve cereyanlara, laik fikir akımlarına bağlılığı ve taraftarlığı gösterir. Pejoratif anlamda ise, laisizm’den, dine aykırı, dine düşman bir hareket anlamı çıkarılmaktadır (Bkz. A. Autin, *Laicité et Liberté Conscience*, Paris 1930, s. 1-2).

3- *Laiklik (Laicité)*: Açıkça söylemek gerekirse laikliğin ne olduğu, muhtevası ve şümulu hakkında herkesce kabul edilen ortak bir anlayışa varmak, bugüne kadar mümkün olamamıştır. Laiklik teriminin tarifinde karşılaşılan güçlüklerin önemli bir kısmı, bu terimin çok yönlü bir kavram oluşundan kaynaklanmaktadır.

Laikliği din aleyhtarlığı şeklinde görenler meseleyi hukukî yönden değil, felsefî bir açıdan mütalaa etmektedirler. Bunun neticesi olarak da laiklik ve laisizm terimleri birbirleriyle karıştırılmaktadır. Halbuki modern Kamu Hukuku’nun gelişmesi neticesinde bugün laikliğin geniş ölçüde objektif verilere dayanan hukukî bir izahının, tarafsız bir tahlilinin mümkün olduğu kanaati gittikçe yayılmaktadır.

Bu anlayışa göre, “Devlet için laiklik”, dinlerin yerini alacak, yeni bir dogmalar sistemi, vatandaşlar için kabulü mecburî bir iman sistemi olamaz, olmamalıdır (Bkz. L. Duguit, “*Traité de Droit Constitutionnel*”, C. 5, s. 376, Paris 1925). Laik devletin resmî bir dini bulunmadığı gibi, benimseyeceği, yayacağı felsefî bir akidesi de yoktur (Bkz. M. Waline, “*Cours de Droit Constitutionnel*”, s. 62, R.D.P., 1939).

Şu halde bir hukuk terimi olarak laiklik nasıl tarif edilebilir?

Doktrinde laiklik hakkında yapılmış olan tariflerden birkaçı üzerinde duralım:

G. Wedel’e göre laiklik şu şekilde tarif edilmektedir: Devlet bir dine inanma veya inanmama hususunu tamamiyle özel bir mesele sayar. Bu anlayışın tabii neticesi, din hürriyetinin tanınması ve devlet öğretiminin tarafsızlığıdır (G. Wedel, *Manuel Elémentaire de Droit Constitutionnel*, Paris 1949, s. 318-319).

Waline'e göre laik Devlet, vatandaşlarının, maddî-dünyevî ihtiyaçlarını müdafaa ve himaye ile iktifa eden, dinî, ruhanî sahaya karışmayan, bu alanı yetkisi dışında sayan devlettir (Bkz. M. Waline, a.g.e., s. 62).

Duguit'ye göre ise laik Devlet, din konusunda tamamen tarafsız olup, başkanı ve memurları istedikleri dini kabul etmekle beraber, kendisi Devlet olmak haysiyetiyle hiçbir din taşımayan ve hiçbir dinî ayin yapmayan ve kendi namına yaptırmayan devlettir (Bkz. L. Duguit, a.g.e., s. 376, 548-647).

İstanbul Üniversitesi İdare Hukuku Ordinaryüs Profesörü Sıddık Sami Onar "laikliğin hukukî bakımdan ifade ettiği mâna devletin din işleminde müsbet veya menfî şekilde yani, lehte ve aleyhte müdahale etmemesi demektir" (Bkz. S.S. Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul 1952, s. 563).

Anayasa Hukuku Ordinaryüs Profesörü A. Fuat Başgil, Laikliği "...devletin memlekette mevcut maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı ve herhangi bir din veya mezhebin iç nizamına ve ibared ahkâm ve erkânına hiçbir vechile müdahale etmemesidir" diye tarif etmektedir (Bkz. A.F. Başgil, Din Nedir? Din Hürriyeti ve Laiklik Ne Demektir?, İstanbul 1954, s. V).

Profesör Yavuz Abadan "...laiklik, dinin siyaset ve devlet işlerine karıştırılmamasını ve her vatandaş için vicdan hürriyetinin sağlanmasını gerektirir" demektedir (Prof. Dr. Y. Abadan, Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, Ankara 1952, s. 183).

İlim, sırf maddî ve mahsus âlemin bilgisidir. Maddî ve mahsusun dışında kalan lâmaddî ve lâmahsus âlem tamamıyla ilmin hududu ve salahiyeti dışında kalır. Dinî konular maddî olmayan lâmahsus bir âleme ait hakikatlardır (Bkz. A.F. Başgil, Din Nedir? a.g.e., s. 32-33).

Prof. B. Daver, laikliği şu şekilde tarif etmektedir. "Laiklik, dinî ve dünyevî otoritelerin yekdiğerinden tamamen ayrılmasını, din işlerinin ferdî, hususî bir mesele sayılarak tanziminin cemaatlere terkedilmesini, devletin dinler karşısında tarafsız kalmasını ve muhtelif dinlere salık olanlar arasında hiç bir tefrik yapmamasını böylece din hürriyetini sağlamasını buna mukabil dinî otorite ve esasların ve inançların da hiç bir şekilde devlet ve dünya işlerine karışmamasını gerektiren bir prensiptir" (Bülent Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1955, s. 8).

4- *Din Hürriyeti*: Din Hürriyetinden bahsedebilmek için dinin ne olduğu hakkında asgarî bir bilgiye sahip olmak gerekir. Bu konu çok geniştir. Konuya sosyal açıdan bakınca -Din Sosyolojisi açısından- şu şekilde

bir tarifin yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre “Din münhasıran veya başlıca gayesi insanüstü bir varlığa tapınma olan kaideler bütünüdür. Her dinde müteal (Transcendant-aşkın) bir varlığın mecudiyetine inanma aslî unsuru teşkil eder”. (Bkz. E.O. James, La Fonction Sociale de la Religion, Trad. de L’anglais par J. Gouillard, Paris 1950, s. 7).

Şu halde Din ve İlim arasında sun’î bir ikilik yaratmaktan dikkatle kaçınmak gerekir. Din ve İlim arasında cevher ve öz bakımından bir zıtlığın olmadığı, büyük âlimler arasında pek çok dindara rastlanması ve tekniğin en çok gelişmiş bulunduğu ülkelerden biri sayılabilecek olan Amerika Birleşik Devletleri’nde teknolojik inkişafın dinî duyguları zayıflatmadığı hakikati ile de sabittir. Bununla beraber tarihin her devrinde olduğu gibi günümüzde de her ülkede “dinsiz insanlar” a rastlanabilir. Fakat dinsiz bir topluma şimdiye kadar hiç rastlanmamıştır. Bu noktanın belirtilmesinde yarar vardır. Çünkü gerçek bir laiklik anlayışının altında dine düşman değil fakat, dine tarafsız bir davranış duygusu yatar. (Bkz. THIERRY, H. La Loi du 28 Septembre et La Laïcité de L’Etat, R.D.P., 1952, s. 24).

Ancak Devlet dinlere karşı tarafsızdır derken, bu tarafsızlığın anlamı ve sınırları üzerinde iyice anlaşmak gerekir. Hiç şüphesiz, din adına öne sürülmek istenen birtakım batıl inançların yayılmasına devlet, devlet olmak haysiyetiyle, bigâne kalamaz. Dinî vecibelerin yerine getirilmesinin, hiç şüphesiz taassup ve irtica ile alâkası yoktur. Bilakis, bir dine inanma ve onun icaplarını yerine getirme hakkı din hürriyetinin en esaslı bir lâzimesidir.

Laik devletin temel haklarda yer verdiği din hürriyeti iki unsurdan oluşur: “Vicdan Hürriyeti” ve bunu tamamlayan “İbadet Hürriyeti”.

a) *Vicdan Hürriyeti* (Liberté de Conscience): Her ferдин bir dine inanmak veya inanmamak hususunda sahip olduğu hürriyettir. (Bkz. Colliard, C. A: Précis de Droit Public (les Libertés Publiques), Paris 1950, s. 229).

b) *İbadet Hürriyeti* (Liberté de Culte): Bu hürriyet vicdan hürriyetinin tabii bir sonucu olup dinini ve kanaatini harici tezahürlerle ve birtakım merasimlerle, ızhar etme ve etmeme hususunda ferдин sahip bulunduğu hakkı gösterir.

Bu konuya şu hususun da ilave edilmesi gerekir. Din hürriyetini geniş anlamda tarif etmek gerektiği takdirde vicdan ve ibadet hürriyetine “dinî dernek” kurma, “dinî öğretim” ve “dinî yayında bulunma” haklarını da eklemek gerekecektir. (Bkz. B.DAVER, a.g.e., s. 10).

18. asrın ikinci yarısından sonra Batı âleminde meydana gelen iki büyük sosyal olay, Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşu ve Fransız İhtilali, din hürriyetinin bütün insanlar için kutsal bir hak olduğunu "pozitif hukuk" alanında belirten önemli belgelerdir. 1766 Amerikan İnsan Hakları Beyannamesinde şöyle deniliyordu: "Din veya Tanrı'ya borçlu olduğumuz ödev ve bunun yerine getirilme şekli kuvvet veya şiddetle değil, akıl ve kanaatle idare edilebilir. Herkes eşit bir tarzda vicdanının emrettiği gibi dinin gereğini yapma serbestisine sahiptir. (Bkz. Zikreden B. DAVER, a.g.e., s. 20).

27 Ağustos 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Beyannamesinde "Din Hürriyeti" şu şekilde ifade olunmuştu. "Hiç kimse dinî dahi olsa inançlarından dolayı kınanamaz. Yeterki bu inançların kanunla belli kamu düzenliğini bozmasın". (Bkz. P. Arminjon, Les Eglises, Les Democracies, La Question Sociala, R.D.P., Mars 1952, s. 266'dan zikreden B. DAVER, a.g.e., s. 20).

TÜRKİYE'DE DİN-DEVLET MÜNASEBETLERİ

Ülkemizde başlayan Kurtuluş Savaşı ve sonrasında yapılanan Türk Devletinin ana ilkesi olarak "Millî Hakimiyet" in benimsenmesi, dine ve ümmete dayalı bir sistemin yerine, laik ve millete dayalı yeni ve farklı bir siyasî sisteme geçilmekte olduğunu gösteriyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, hakim siyasî kadroları, baştan beri düşüncelerinde varolan ve icraatlarına yansıyan laik niteliğe, girişmiş oldukları hukukî düzenlemelerle sosyal ve kültürel boyutlar da katmaya çalıştı. Türkiye'de yalnız devlet-din münasebetlerinin gelişim sürecinin değil, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yapısının da kendine mahsus şartlardan kaynaklanan bir laiklik anlayışı ile belirlendiği ifade edilebilir.

Ülkemizde devlet-din münasebetlerinin gelişme sürecinde, bir taraftan değişen dünya konjonktürünün Türkiye'deki yansımalarıyla, diğer taraftan iç dinamiklerle şekillenmiş farklı durumlar görülür. Diğer bir ifadeyle Türk siyasî hayatının dönüm noktaları mahiyetindeki olayları devlet-din münasebetlerinde farklı politikaların takibedildiği dönemlerinde belirleyicisi olarak görülür. 1945'e kadar uzanan dönem içindeki Cumhuriyet'in ilânı öncesi kuruluş ve ilânı takibeden "tek parti" yılları; çok partili sisteme geçilmesinden 1950 seçimlerine kadar geçen dönem; Demokrat Parti iktidarının yaşandığı 1950-1960; 1960'lar ile 1970'ler ve en son olarak da 12 Eylül 1980 sonrası, devlet-din münasebetleri bakımından da farklılaşan politikaların görülen süreçlerdir.

A. Kurtuluş Savaşı'ndan 1945'e Kadar Uzanan Dönem:

20 Kânunusani 1337 (1921) tarihli ve 85 sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilk maddesine konulan "**Hakimiyet bila kaydü şart mille-**

tindir" ibaresiyle millî hakimiyet prensibini kabul eden Türk Devleti, bu şekilde siyasî ve ideolojik seçimini ortaya koymuştu. İktidarın kaynağını tamamen millettten alan 1921 Anayasası, günün şartları gereği, saltanatı da hukukî bir varlık olarak tanımak mecburiyetini duydu. Sözü geçen Anayasa'nın "madde-i münferide"sinde 5 Eylül 1336 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 1. maddesinde kabul edilmiş olan "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın Vatan ve Milletten istihlas ve istiklalden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeriatı atıye dahilinde müstemirren in'ikad eder" hükmüne atıf yapılmıştı. bundan başka, 1921 Anayasası'nın 7. maddesinde Meclis'e "ahkam-ı şer'iyenin tenfizi" vazifesi de verilmişti. Ancak Mustafa Kemal (Atatürk) bunun yalnızca bir "klişe" olduğunu, "şer"in "kanun" anlamına geldiğini belirterek "ahkam-ı şer'ie demek, ahkam-ı kanuniye demekten başka birşey değildir ve olamaz" demiştir. (Bkz. Nutuk, C. II, İstanbul 1934, s. 203).

1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı, Cumhuriyeti ilân eden 29 Ekim 1339 (1923) ve 364 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan tadiline Dair Kanun'da (Bkz. Düstur, III, 5, (2. Baskı-1948), 158) da ilk maddede yeralan "Hakimiyet Bilâ Kaydü Şart Milletindir" hükmü devletin temel ilkesini tekrar ortaya koydu. Yine günün şartları gereği, Kanunun 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır" esası yer almaktaydı. "Diyaret İşleri Reisliği" ihdas eden 3 mart 1340 (1924) tarihli ve 429 sayılı Şer'ie ve Evkaf ve Erkanı Harbiye Umumiye Vekaletinin ilgasına dair Kanun; 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu; 431 sayılı Hilafetin ilgasını ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricisine Çıkarılmasına Dair Kanun ve 8 Nisan 1340 (1924) tarihli Mehakimi Şer'iyenin ilgasına ve Mehakim Teşkilatına Ait Ahkamı Muadil Kanun, Millî Hakimiyet ilkesini temel kabul eden Cumhuriyetin, hukukî yapıyı oluşturma sürecinin önemli halkalarını oluşturuyordu. Temel prensip olarak millî hakimiyeti kabul etmenin gerektirdiği hukukî yapıyı kurma aşamalarını belirten Mustafa Kemal, Hilafete dair şu açıklamada bulunur: "Ben, Saltanatı Şahsiyenin ilgasından sonra; başka ünvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret olması lâzım gelen Hilafetin de, mülga olduğunu kabul ediyordum. Bunun, münasip zaman ve fırsatta telaffuzunu tabii buluyordum". (Bkz. Nutuk, 191).

20 Nisan 1340 günü kabul edilen 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'yla (Bkz. Düstur, III, 5 (2. Baskı 1948). 576) yapılanan Türkiye Cumhuriyeti de, siyasî iktidar din ilişkileri açısından tam olarak laik değildi. zira 3. maddede yeralan "Hakimiyet Bila Kaydü Şart Milletindir" hükmüyle hakimiyet kuralına ve 4. maddede yeralan "Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegane ve hakiki mümessili olup..." hükmüyle Yasama Organı'nın üstünlüğü ilkesine dayanan 1924 Anayasası'nın 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini, Dini İslâm'dır" kuralının yeralması ve 26. maddeyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Şer'i kuralları uygulamakla görevli kılınması bir tezat olarak gözükmektedir. Ancak, Anayasanın ya-

pısında ve siyasî şekillenme ile anayasal kurallar arasında varolan bu te-zadın belirli bir süre için kabul edilmiş “zevaid” olduğu ve “ilk münasip zamanda kaldırılması” gerektiği bizzat Mustafa Kemal (Atatürk) tarafından belirtilmiştir. (Bkz. Nutuk, 205). Nitekim, sözü geçen maddeler 10 Nisan 1928 günü 1222 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun bazı maddelerini Muadil Kanunla değiştirildi. (Bkz. Düstur, III. 5 (1931), 273, 274. Resmî Gazete, 14.4.1928, 863). Bu değişiklikle, Devlet dininin İslâm olduğu kuralı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Şeriatı tenfiz yükümlülüğü kaldırıldı.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik olma keyfiyeti, Anayasa'da 1937 yılında resmen yer aldı. (Bkz. Düstur, III. 18 (1937), 307. Resmî Gazete, 13.2.1937, 3533).

Daha önceki yıllarda hukukî düzenlemelerle laik Türkiye Cumhuriyeti'ni yapılandırma süreci dahilinde “Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması (30 Teşrinisani 1341)”; “Şapka Kanunu'nun Kabulü (25 Teşrinisani 1341)”; “Türk Medeni Kanununun kabul edilmesi ve aynı anda yürürlüğe konması (1926)”; “Batı Takviminin kabulü (26 Kanunuevvel 1341)”; “Latin Alfabesinin Kabulü (1 Teşrinisani 1928)” vs.

Bu arada 22 Ocak 1932'de Hafız Yaşar (Okur) tarafından İstanbul'da “Yerebatan Camii”nde ilk defa Türkçe Kur'an okundu ve 18 Temmuz 1932 tarihinde de Diyanet İşleri Başkanlığından İstanbul Müftülüğüne gönderilen 636 sayılı özel yazıyla kısa bir süre sonra Ezan ve Kametin Türkçe okunmaya başlanacağı bildirildi. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin, Ezanın Türkçeleştirilmesinin “Ulusal politikaya daha uygun bulunduğunu ifade ettiği ileri sürülmüştür”. (Bkz. P. Dumont, “Türkiye'de İslâm Yenilik Ögesi mi?”, “Le Temps Moderne” dergisinin Türkiye Özel Sayısından (1985) çeviren A. Gür, Türkiye Sorunları, Eylül 1986, 165).

2 Haziran 1941'de, 4055 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun Bazı Maddelerini değiştiren Kanunla, (Bkz. Düstur, III, 22. (1944), 1296. Resmî Gazete, 6.6.1941-4827). Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin ikinci fıkrasına eklenen “Arapça ezan ve kamet okuyanlar üç aya kadar hafif hapis, 10 Liradan 200 Liraya kadar hafif para cezasıyla cezalandırılırlar” hükmünde cezaî bir müeyyide getirilerek bu duruma dair yasal bir düzenlemeye gidildi. 1933'de İstanbul Darülfünû'nunun ilgasında İlahiyat Fakültesi kapatılarak, onun yerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı bir “İslâm Tedkikleri Enstitüsü” kuruldu, ancak böylelikle dinî eğitim fonksiyonu yerini salt bir araştırmaya bırakmış oldu. (Bkz. İstanbul Üniversitesi'nin yeniden düzenlenmesi için Türkiye'ye davet edilen ve bu konuda geniş bir rapor hazırlayan İsviçreli Prof.Dr.Malche, Tıp, Fen, Hukuk ve Edebiyat Fakülteleri yanında bir de İlahiyat Fakültesi'nin kurulması önerisi getirmişti; ancak Malche'ın bu teklifi uygulanmadı. Bu

konuda daha geniş bilgi için Bkz. "Atatürk Üniversite Reformu, (Çev. A. Kazancıgil-S. Bozkurt) İstanbul 1981, s. 50, 2 numaralı dipnot. Ayrıca ülkemizde öğretimin Laikleştirilmesi ile ilgili geniş bir araştırma için Münir KOŞTAŞ, "La Laicisation de l'Enseignement Public en Turquie depuis 1923 jusqu'à nos Jours", Paris-Sorbonne Üniversitesi Doktora Tezi, Paris 1976)".

1924 Anayasasının "Din ve Vicdan Hürriyeti'ni düzenleyen maddeleri 1937'de şu şekli almıştır: 75. madde: "Hiç kimse, mensup olduğu ictihad, din ve mezhepten dolayı muaheze edilemez. Asayiş ve muaşeret âdâbına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dinî âyinler yapılması serbesttir". (Bkz. Prof. Dr. Beyza BİLGİN, Eğitim Bilim ve Din Eğitimi, A.Ü.İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1988, s. 64 vd.).

Laik prensibinin Anayasa'da yer alması, din derslerini olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden konu ile ilgili herhangi bir karar veya direktif çıkmamış olmasına rağmen, önce şehir, sonra köy okullarından din dersleri yavaş yavaş kaldırılmıştır. öğretmenler kadroları başka alanlara kaydırılınca, dersi okutacak eleman kalmamış, zaman içinde durum kendiliğinden yaygınlaşmıştır.

B. "1945-1950 Yılları:

Cumhuriyetin kuruluşundan 1945'lere kadar devam eden sürede, siyasî partiler yönünden "tek parti" dönemi olarak nitelendirilmektedir. Bir ülkenin demokratik ve laik rejimi benimsemiş olması, din, vicdan hürriyetini kabul etmemesi manâsına gelmediğini daha önce belirtmiştik.

"Ülkemizde 1946 yılına kadar "din öğretimsiz" bir öğretim sistemi tecrübesi yaşanmıştır" (Bkz. Beyza BİLGİN, a.g.e., s. 64 vd.). Ancak burada yaşanan güçlükler ve biriken ihtiyaçlar konunun yeniden görüşülmesine yol açmıştır.

Yeni sosyal düzende de görülen eşitsizlikler ve adaletsizliğin belki de artarak sürdürülmesinin, toplumda yükselen beklentilerin gerçekleşmemesinin bilinen tek ideolojiye, halk tarafından geliştirilen İslâmî yorumu döndürmeyi ileri süren Prof. Şerif MARDİN'e göre Türkiye'de 1940'lardan itibaren "Volk İslam"a dönüş isteği belirmiştir. (Bkz. Şerif MARDİN, Din ve İdeoloji, Ankara 1969, s. 115 vd.). özellikle katılımcı ve yarışmacı bir siyasî hayata geçerken bu istekler önem kazandı, ağırlıklı politik faktör haline geldi. C.H.P. bile, "din ve laiklik" ile ilgili yorumunu yenilemek ve daha yumuşak bir politika izlemek durumunda kaldı. İlk üzerinde durulan konu 24 Aralık 1946'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen "Dinî Eğitim" oldu. (1947 yılı Bütçe Kanunu Tasarısının Milli Eğitim Bakanlığı'na dair hükümlerinin görüşülmesi sırasındaki

müzakereler için Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII. 3(1947), s. 426). Bu görüşmelerde hükümet üyelerinin birçoğunun dinî eğitim lehine görüş bildirmelerinin yanısıra Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars, (Bkz. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, VIII. 3 (1947), s. 428) ve İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, “Komünizm tehlikesine karşı manevî direnci sağlamak” üzere okullara din eğitim konulmasını istediler. (Bkz. İbid, 437-440). 17 Kasım 1947'de toplanan C.H.P. VII. Kurultay'ında “devletçiliğin ve laikliğin liberalleştirilmesi”ne yönelik ilkelere varıldı. (Bkz. C.H.P. 7. Büyük Kurultayı Tutanağı, Ankara 1948. Program tasarısı Ek 5 olarak s. 425 ve devamında, program gelişmeleri sırasında devletçiliğe dair tartışmalar 406-422-437; Laikliğe dair tartışmalar ise 448-470. sayfalarında yer almaktadır. Ayrıca, bu kurultaya sunulan “Din Öğretimi Raporu” için Bkz. Kırboğa, İmam-Hatip Okulları Davası, İstanbul 1975, s. 285 vd.). 1947'de Hac'ca gideceklere döviz tahsis edildi; Şubat 1949'da ilkokul 4. ve 5. sınıfları programlarına isteğe bağlı “**Din Dersleri**” konuldu. (Bkz. milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, XI. 524 (7 Şubat 1949), 153. Katılmanın isteğe bağlı olduğu bu derslerle ilgili olarak Valiliklere gönderilen genelge gereği, din eğitimi ders dışı bir zaman olan Cumartesi günleri öğleden sonra verilecek ve sınıf geçmeye etkili olmayacaktı; ayrıca okutulacak ders kitabı büyük bir dikkatle hazırlanmıştı. Türk Tarihi ile ilgili çalışmalarıyla meşhur olan Şarkiyatçı-Tarihçi Bernard Lewis, Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı temsilcilerinden müteşekkil karma bir komisyon tarafından hazırlanmış bu ders kitabının Mekke ve hatta Şam'daki müslümanların bile tanımakta güçlük çekebilecekleri kadar modern bir İslâm anlayışını sunduğunu belirtir. Bkz. Bernard Lewis, “Islamic Revival in Turkey”, s. 41).

Yüksek seviyede din adamı yetiştirmek üzere Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nin kadroları, çıkarılan 5424 sayılı ve 4 Haziran 1949 tarihli Kanunla düzenlendi. (Bkz. Düstur III. 30 (1949), 1205; Resmî Gazete, 10.6.1949-7229. Ayrıca bu konuda Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ'ın “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” adlı makalesine Bkz. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXXI, Ankara 1989).

1948'de Milli Eğitim Bakanlığı'na verilen hızlandırılmış İmam-Hatip Kursları açılması görevi yerine getirilerek 15 Ocak 1949'da Ankara ve İstanbul'da açılan on aylık ilk iki kursta eğitime başlandı ve bunları diğer vilayetlerdeki kurslar takibetti.

1 Mart 1950 tarihli ve 5566 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddne ve Türbedarlıklarla Birtakım Ünvanların Men'i ve İlgasına Dair olan 677 sayılı Kanunun Birinci Maddesine bir Fıkra Eklenmesi Hakkında Kanun” gereğince “Türk Büyüklerinin Türbeleri” ve “Sanat Değeri olan Türbeler” yeniden açıldı.

Bu arada Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesinde yapılan bir değişiklik ile, dine dayalı devlet kurmaya dair propaganda yapmak ve örgüt oluşturmak bir suç olarak yeniden düzenlendi. (Bkz. Düstur III. 30 (1949). 1431. Resmî Gazete, 16.6.1949-7234). Bütün bu değişikliklere dair görüşmeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, "Din ve Laiklik" konusunun en çok tartışıldığı devrelerden biri olmuştur.

1949 yılında "İhtiyarî Din Derslerinin" laiklik prensibi ile bağdaşıp bağdaşmayacağı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, basında ve kamuoyunda uzun tartışmalara yolaçmıştır. bir kısım hukukçular "...Kilise teşkilatı gibi, din dersi verebilecek, mabedleri idare edecek elemanları bulunmayan memleketlerde, halka istediği dinî terbiyeyi vermek, Diyanet İşleri Teşkilatını kurmak, devlete düşen bir dünya işi sayılabilir". (Bkz. Ceza Hukuk Prof. Nurullah Kunter, Din Dersleri Meselesi, Cumhuriyet Gazetesi (22.2.1953)) görüşünü savunurken bazıları, "dinî faaliyetler amme hizmeti mahiyetini kaybetmiş bulunmaktadır... Laik bir devlette idarenin din konusunda müsbet faaliyet icra etmesine sebep ve lüzum bulunmamaktadır" görüşünü savunmuşlardır. (Ord. Prof. Dr. S. Sami ONAR, İdare Hukukunun Umumi Esasları).

C. 1950-1960 Dönemi

Dinin sosyal rolü ve fonksiyonu konusunda daha liberal bir tutum sergilemiş bulunan Demokrat Parti iktidarının, temelde, "Kemalist laiklik" anlayışına sahip çıkmaya çalıştığı da görülmektedir. Adnan Menderes'in Başvekil olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okuduğu 29.5.1950 tarihli Hükümet Programında görülen "millete mal olmuş ve olmamış inkılâplar" tefrikinin aslında "Cumhuriyetten demokrasiye geçiş süreci" içinde değerlendirilmelidir. demokratik olmak iddiasını taşıyan bir yapı içinde, sosyal dirençle karşılanmış değişiklikleri devlet zoruyla uygulamanın yeri olamaz. tabandan gelen baskı ile 16 Haziran 1950 tarihli ve 5665 sayılı kanunla "Arapça Ezan yasağı" kaldırıldı. (Düstur, III. 31 (1950) 2116. Resmî Gazete, 17.6.1950, 7535). Din Dersleri Ekim 1950'de yapılan bir değişiklik ile, isteğe bağlı kalmak şartının devam etmesiyle birlikte, programın bir parçası durumuna getirildi. (Danıştay, bu konuda açılan iki iptal davasında da esasa girmekten kaçınmıştır. Bkz. Devlet Şurası, Dava Daireleri Umumi Heyeti E No: 951/86, K No: 51/433. bu karar yayınlanmamıştır).

Din Eğitime dair uygulamalarda bir diğer değişiklik 4.1.1951 tarihli ve 80 sayılı Karar'la gerçekleştirildi ve bu kararlar çocuklarının din dersi almasını istemeyenlerin okul idaresi ve dilekçe vermesi kuralı getirildi. Bu arada, hızlandırılmış İmam-Hatip kurslarının din adamı yetiştirilmede yetersiz kaldığı gerekçesiyle 13 Ekim 1951 tarihli ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu kararıyla 1951 yılı içinde Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri'de birer İmam-Hatip Okulu açıldı. (Bkz. Düstur, III, 33 (1952), 1613).

13 Ağustos 1956 tarihli bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi muvacehesince, Maarif Vekaleti tarafından 19 Eylül 1956 tarihinde Ortaokulların da ilk iki senelik programlarına din dersleri kondu. (Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinin 32321-1968 II sayılı ve 4286 sıra sayılı bu genelgesi için Bkz. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, XIX, 921 (17 Eylül 1956).

10 Haziran 1959 tarihli ve 7344 sayılı Kanunla (Bkz. Düstur III, 40 (1959) 1323, Resmî Gazete, 16.6.1969-10232) Yüksek İslâm Enstitüleri açılmasına karar verildi.

D. 1960 Sonrası:

27 Mayıs 1960 hareketi sonrasında askerî yönetim, rejim krizinin çözümünü yeni bir Anayasa'nın hazırlanmasında bulmuş; İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyelerinden kurulu bir heyete Anayasa taslağı hazırlatmıştır. Temsilciler Meclisi Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı ve Kurucu Meclis'te bazı değişiklikler yapıldıktan sonra halkoyuna sunularak kabul edilen tasarıda, devlet-din ilişkilerinin düzenlenmesinde, İstanbul Komisyonu'nun taslağı esas alınmıştır.

Din ve Vicdan Hürriyetini düzenleyen madde, Kurucu Meclis'te en çok tartışmaya sebep olmuş maddelerden biridir. Laikliğin muhtevası konusunda Kemalist anlayışı benimseyen Anayasa Komisyonu üyeleri karşısında muhafazakar kesim, din ve devlet işlerinin kesin olarak birbirinden ayrıldığı klasik Batı laiklik anlayışını müdafaa etmiştir. Bu görüş taraftarlarının istekleri, tasarının ilgili maddesinde tam olarak teminat altına alınmamış olduğunu öne sürdükleri dinî inanç hakkının sağlanması; (Bkz. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi. III (1961). 93) devletin dine müdahale değil, yardım etmesi, dinî eğitime yönelik teşkilatlanmaya gidilmesidir. (Bkz. İbid).

1961 Anayasası din hürriyetini açık bir şekilde düzenlemiştir; ibadet, eğitim, dinî düşünce açıklama ve dinî inançlarını açıklamaktan kaçınma hakları açıkça benimsenmiştir. Dinî gösteri hakkı ise Anayasa'nın toplandı ve gösteri hürriyetleriyle ilgili genel kuralları içinde tanınmıştır. Bunlara mukabil, sistemin dengelenmesi olarak, din hürriyetinin kötüye kullanılmasıyla ilgili kurallar da Anayasa'da yer almıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı da, Genel İdare içinde Anayasal bir kurum statüsüne sokulmuştur.

E. 1980 Sonrası

12 Eylül hareketinden sonra 1982 Anayasası'nın, dinî konularda 1961 Anayasası'ndan farklı olarak getirmiş olduğu en önemli düzenleme, "Din ve Vicdan Hürriyeti" başlıklı 24. maddesinin 3. fıkrasında yer alan "Din Kültürü ve Ahlâk Öğretimi"nin, İlk ve Orta Öğretim kurumlarında

okutulan zorunlu dersler arasına katılmasıdır. Danışma Meclisi'nin hazırladığı tasarıda yeralan bu düzenleme, tasarımı gözden geçiren Milli Güvenlik Konseyi tarafından da yerinde görülmüş; dinin toplumda birleştirici bir unsur "bir faktör" olması görüşüyle, devlet denetiminde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi'nin okutulmasının zorunlu olduğu, muhtevasının ise "Din Kültürü" şeklinde olması gerektiğini ifade edilmiştir.

1982 Anayasası'nda "Diyanet İşleri Başkanlığı"na "Yürütme" bölümü dahilinde yer verilmiştir. 1961 Anayasası'ndan farklı olarak "laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyâsî görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek" özel kanununda gösterilen görevleri yerine getireceği öngörülmüştür.

F. Mezhepler ve Din Dersi

Ülkemizde eğitim politikası ve İslâm Dini'nin bütünlüğü açısından, din dersleri, devlet okullarında "**mezheplerüstü**" olarak öğretilmesi yapılmak durumundadır.

Bilindiği gibi İslâm Dini, Allah'a ve ahiret günü'ne inanmada bütün insanları birleştirmeyi amaç edinmiş bir dindir ve bu özelliği ile de evrenseldir. Müslümanların, bu özelliği görmezlikten gelerek, mezhep ayrılığını din birliğinden üstün tutmaları, İslâm dininin özüne ve ruhuna aykırı olur.

Son yıllarda mezhep ayrılıklarının ideolojik amaçlarla kullanılmak istendiği de bir gerçektir. Din Eğitim Uzmanı Sayın Prof. Dr. Beyza BİLGİN'in de belirtmiş olduğu gibi "Bunun görmezlikten gelinmesi sağlıklı bir gelişmeye götüremez. Fakat mezhepleri birbirine yaklaştırıcı bir eğitim asgınlık bir gelişmeye götürebilir". (Bkz. Beyza BİLGİN, a.g.e. s. 74).

SONUÇ:

Laikliğin ölçüsü ve sınırları soyut ve mevhum bir rasyonel ideolojik ideal adına değil, somut, sosyal ve kültürel gerçekliğin talep ve ihtiyaçları gözönünde bulundurularak hayatın çeşitliliği ve karmaşıklığı içinde belirlenmelidir. Nihayet laiklik uygulamasının bir defaya mahsus olmak üzere bütün zamanlar ve toplumlar için tek bir modeli olamayacağı, onun her tarihsel-kültürel topluluğun kendi ihtiyaç ve özellikleri dahilinde zamanla, yavaş yavaş ve pratik bazı dengeler dahilinde ortaya çıkacağı düşünülmelidir.